

POSEDOVNA STRUKTURA ZEMLJIŠTA JUGOZAPADNOG DELA SRBIJE

Mersida Jandrić¹, Sabahudin Hadrović², Ljubinko Rakonjac³, Milivoje Ćosić⁴

Apstrakt

Prosečan posed u Republici Srbiji je 5,44 ha što je daleko ispod proseka na nivou EU, koji iznosi 17,7 ha. Ovakva usitnjenost poseda onemogućava tehnološki progres što automatski povlači nerentabilnost, nizak dohodak i nekonkurentnost poljoprivredne proizvodnje u odnosu na razvijene zemlje. Sve to ubrzava demografsko pražnjenje sela i prenaseljenost gradova sa kojim nastaju neki veći problemi.

Činjenica da je poljoprivredno zemljište najznačajniji faktor poljoprivredne proizvodnje navela je autore da sprovedu istraživanje na teritoriji Sjenice, Tutina i Novog Pazara i analiziraju posedovnu strukturu zemljišta. Sjenica se skoro čitavom teritorijom nalazi na Peštorskoj visoravni, Tutin većim delom dok se Novi Pazar samo oslanja na pomenutu visoravan. Autori su smatrali da je nelogično vršiti istraživanje u Tutinu i Sjenici, a isključiti grad Novi Pazar iz razloga što se skoro sva distribucija i marketing poljoprivredne proizvodnje obavlja iz Novog Pazara. Zapravo, radi se i o gazdinstvima, preduzetnicima ostalim privrednim subjektima koji jedan deo aktivnosti vezane za proizvodnju obavljaju na Peštorskoj visoravni - pri čemu je dosta angažovane radne snage iz Novog Pazara, a sve ostale obavljaju iz Novog Pazara.

Ključne riječi: zemljište, poljoprivreda, gazdinstvo, Srbija.

Uvod

Poljoprivredno zemljište kao najznačajniji faktor poljoprivredne proizvodnje je osnova za razvoj poljoprivrednog gazdinstva. Poljoprivredna gazdinstva nastaju na poljoprivrednom zemljištu i zasnivaju se na privatnom vlasništvu nad zemljištem i drugim sredstvima za proizvodnju. U njima se ogleda povezanost poseda i porodice kao izvora radne snage, s jedne strane, i potrošača dela

¹ Mersida Jandrić, Dr, docent, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet Bijeljina, Pavlovića put bb, 76300 Bijeljina, BiH, E-mail: mersida.jandric@hotmail.com, Tel.: +387 55 355 150

² Sabahudin Hadrović, Dr, Institut za šumarstvo, Beograd, Kneza Višeslava 3, 11030 Beograd, Srbija, E-mail: hadrovicsabahudin@gmail.com, Tel.: +381 11 355 33 55

³ Ljubinko Rakonjac, Dr, Institut za šumarstvo, Beograd, Kneza Višeslava 3, 11030 Beograd, Srbija, E-mail: ljubinko.rakonjac@forest.org.rs, Tel.: +381 11 355 33 55

⁴ Milivoje Ćosić, Dr, docent, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet Bijeljina, Pavlovića put bb, 76300 Bijeljina, BiH, E-mail: micko.cosic@gmail.com, Tel.: +387 55 355 150

proizvoda proizvedenih na individualnom posedu, s druge strane (Simonović i sar. 2017).

Neodgovarajuća agrarna politika u prethodnom periodu dosta je ograničila razvoj poljoprivrednih gazdinstava u Republici Srbiji (Božić i Bogdanov, 2006, Simonović i sar. 2017). Ona je dovela i do smanjenja prosečne veličine zemljišnog poseda. Poljoprivredno zemljište u Srbiji neracionalno se koristi već decenijama, što potvrđuje visoka zastupljenost sitnog rascepanog poseda (47% poljoprivrednih gazdinstava u Republici Srbiji obrađuje do 2 hektara zemljišta). Mere agrarne politike po pravilu bi trebalo da imaju za cilj unapređenje posedovne strukture i stvaranje optimalnih uslova za organizovanje poljoprivredne proizvodnje, koja bi mogla da ostvari visoke ekonomske efekte (Đurić i sar. 2016). Merom agrarne politike po završetku Drugog svetskog rata je određen zemljišni maksimum od 25 hektara, da bi zatim 1953. godine bio smanjen na samo 10 hektara. Primena takvih mera dugoročno je ograničila razvojne mogućnosti poljoprivrede. Iako su primenjene pre više od pola veka, sa negativnim posledicama navedenih mera i danas se suočava najveći broj poljoprivrednih proizvođača u Srbiji (Đurić i sar., 2016).

Simonović i sar. (2017) navode da su privatna gazdinstva u Srbiji do te mere usitnjena, oslabljena i deprofesionalizovana da se postavlja pitanje da li je na njima uopšte moguća neka veća ekonomski racionalna proizvodnja. Po istim autorima, značaj individualnih gazdinstava sa aspekta posedovne strukture je veliki ali ekonomski značaj ovih gazdinstava je u raskoraku sa njihovim potencijalnim mogućnostima. Ovo zbog toga što su ona, uglavnom, sitna do 3 ha veličine dok u Velikoj Britaniji prosečna veličina farme iznosi 69,3 ha, Francuskoj 41,7 ha; Danskoj 42,6 ha; Holandiji 18,6; Nemačkoj 31,0; Belgiji 20,6 ha.

Metodologija rada

Istraživanja prezentovana u radu vršena su na području Novog Pazara, Tutina i Sjenice sa ciljem da se uoče prepreke, problemi ali i šanse održivog razvoja poljoprivredne proizvodnje. Radi se o izuzetno siromašnom i ruralnom delu Srbije što je još jedan razlog više za sprovođenje istraživanja.

Prilikom izrade rada koristile su se opšte naučne metode, analiza, sinteza, indukcija i dedukcija. Poređenjem posedovne strukture zemljišta ispitivanog kraja sa podacima na nacionalnom nivou kao i na nivo EU, rad se oslonio i na komparativnu metodu. Podaci su se prikupili iz sekundarnih izvora (RZS), matematički obradili i dalje grafički i tabelarno interpretirali.

Rezultati istraživanja sa diskusijom

Livade i pašnjaci Pešterske visoravni su nastali na šumskim staništima posle nestajanja šuma. Postoji niz dokaza da su nastali na ovaj način, a jedan od dokaza je i prisustvo šumskih vrsta u travnim formacijama livada i pašnjaka

Šire područje Pešterske visoravni, u geokološkom pogledu spada u najočuvanija područja ne samo naše zemlje već i šire. To je jedinstveno

područje gde na površini od oko 1 000 km² nema industrijskih postrojenja koja bi narušila životnu sredinu, tj. koja bi na bilo koji način zagadila vode, zemljište ili vazduh (Kovačević i sar., 2011).

Što se tiče radioaktivnih mineralnih sirovina, iste nisu registrovane do sada i ne postoje geohemijski uslovi za njihovo deponovanje. Najbliža pojava urana i drugih radioaktivnih elemenata nalazi se na području Muhova, 30 km od Sjenice (Kovačević i sar., 2011). Osim toga, Uredbom Vlade Srbije iz 2015. godine, područje na Peštarskoj visoravni na jugozapadu Srbije proglašeno je zaštićenim područjem I kategorije međunarodnog i nacionalnog, odnosno izuzetnog značaja, kao Specijalni rezervat prirode⁵. Specijalni rezervat prirode "Peštarsko polje" je pod zaštitu radi očuvanja reprezentativnih i jedinstvenih odlika biodiverziteta i geodiverziteta, jednog od najvećih preostalih brdsko-planinskih tresavskih kompleksa u Srbiji i na Balkanu gde su utočište našle brojne reliktno, endemične, retke i ugrožene, nacionalno i međunarodno značajne vrste flore i faune.

Klimatski uslovi su limitirajući faktor za proizvodnju kukuruza, tako da se kukuruz odgaja na manjim površinama, i nije dominantna ratarska kultura kao u najvećem delu Srbije. Prinosi ratarskih kultura po jedinici površine su dosta niski jer je zemljište lošije bonitetne klase. U ratarskoj proizvodnji nema tržišnih viškova, odnosno proizvodnja je namenjena ishrani stoke na gazdinstvu.

Voćarska i povrtarska proizvodnja se zasnivaju na malim zemljišnim površinama, i to uglavnom u područjima gde postoje klimatski i zemljišni uslovi za voćarsku ili povrtarsku proizvodnju (niži regioni, doline reka, kvalitetnije zemljište itd.). Mali broj gazdinstava ima tržišnih viškova i oni se prodaju na lokalnom tržištu. U regionu nema sakupljanje i proizvodnje industrijskog, lekovitog i začinskog bilja i resursi NDŠP⁶ su neiskorišćeni.

Pašnjaci u regionu imaju prinos (3-8 t/ha) travne mase. Uz određene meliorativne mere prinosi bi se znatno povećali. Za ispašu se koriste pašnjaci, delimično prirodne livade kao i livade koje su nepristupačne za košenje. Dužina pašnog perioda u zavisnosti od godine iznosi pet do šest meseci. Velike površine pod prirodnim travnjacima u brdsko-planinskim krajevima se koriste dvojako, kosidbom kada je prinos visok (proleće) i ispašom kada su livade manje produktivne (leto). Prosečni prinosi sena u nizijskom području su znatno veći u odnosu na prinose u brdsko-planinskom području.

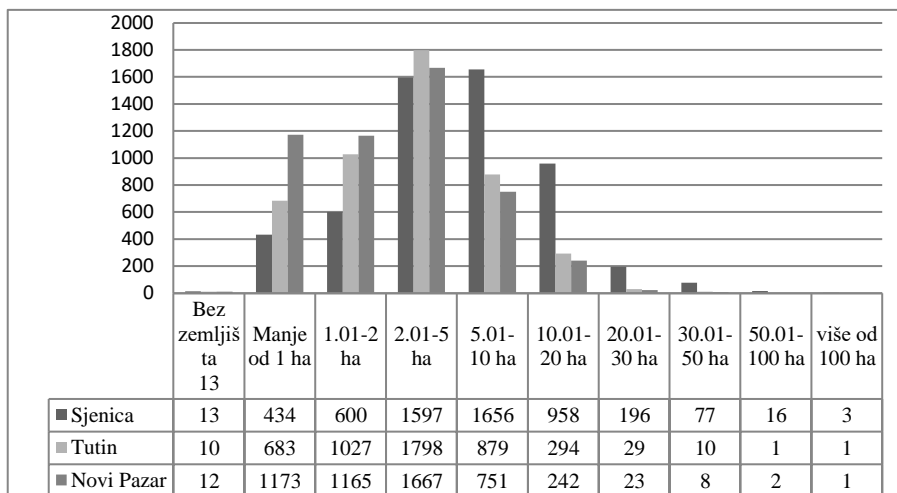
Zbog morfologije terena, oštre klime i malo obradivih površina, zemljoradnja je slabije razvijena. Prinosi ratarskih proizvoda su mali zbog pedologije terena, a oštra klima uslovlila je da planinska žita sazrevaju tek krajem avgusta. U Novom Pazaru i Tutinu se na nekim farmama priprema kukuruzna silaža, dok se u

⁵Specijalni rezervat prirode "Peštarsko polje" nalazi se na teritoriji opština Tutin i Sjenica, ukupne površine 3 117,97 ha od čega je 1 595,22 ha (51,16%) u državnoj svojini, 1 376,81 ha (44,16%) u privatnoj svojini, a 145,94 ha (4,68%) u ostalim oblicima svojine.

⁶Ne drvni šumski proizvodi

Sjenici i Tutinu na većim gazdinstvima započelo sa pravljenjem senaže kao i silaže u sastavu grašak-ovas i grahorica-ovas.

Grafikon 1. Gazdinstva prema površini korišćenog poljoprivrednog zemljišta

Izvor: Obračun po podacima RZS, Popis poljoprivrede 2012 godine, Knjiga 1

Podaci o posedovnoj strukturi poljoprivrednih gazdinstava pokazuju da se u Srbiji radi, uglavnom, o malim gazdinstvima koja su usitnjena. Sa zemljištem do 1 ha je 27,50% gazdinstava, a preko 10 ha je 5,80% gazdinstava. Od 1981. do 2002. godine, gazdinstva od 0–1 ha, 1–5 ha, 5–10 ha su se smanjivala. Gazdinstva od 10–15 ha su se povećavala, a preko 15 ha broj gazdinstava se znatno povećao. Što se tiče gazdinstava bez zemlje njihov broj (od 1991–2002.) se povećavao čak sedam puta (Simonović i sar. 2017). Racionalno korišćenje poljoprivrednih resursa je svakako prioritet (Grahovac., 2006; Katić i Simonović, 2007; Rodić i sar., 2007). Raspoloživi kapacitet zemljišta je važan ali ne i dovoljan za razvoj poljoprivrede (Subić i sar. 2005) i njene konkurentnosti.

U ispitivanoj oblasti registrovano je 15 326 poljoprivrednih gazdinstava, odnosno 2,43% od ukupno registrovanih poljoprivrednih gazdinstava u Republici Srbiji⁷. Poljoprivredna proizvodnja u ispitivanoj oblasti je mešovita i ekstenzivna. Prosečna veličina zemljišnog poseda po gazdinstvu u Sjenici iznosi 9,74 ha, Tutinu 5,79 ha i Novom Pazaru 3,96 ha. Zemljišni posed u Sjenici je znatno veći u odnosu na prosek Republike Srbije koji je 5,44 ha. U ispitivanoj oblasti dominiraju gazdinstava veličine od 2-5 ha. Iza ovih domaćinstva slede ona sa zemljišnim posedom od 5,01 - 10 ha, dok najmanje ima onih domaćinstava koji ne poseduju zemljišne posede i onih koja poseduju posede

⁷631.552 poljoprivrednih gazdinstava je registrovano u Republici Srbiji (Popis poljoprivrede, 2012)

veličine preko 100 ha. Međutim, u strukturi poseda je malo obradivog zemljišta jer preovladavaju pašnjaci i livade. Često se u strukturi poseda individualnih gazdinstava nalaze i šume. U prošlosti se nije izvršila komasacija tako da je zemljišni posed individualnih gazdinstava iscepan na veći broj manjih parcela koje su međusobno manje ili više udaljene.

Osim toga, kapital malih ruralnih domaćinstava može se videti prema resursima koji imaju na raspolaganju, odnosno prema zemljištu, broju stoke, mašinama i objektima. U 87% slučajeva domaćinstva ili imaju, ili koriste zemljište za poljoprivrednu svrhu. Prosečna veličina poljoprivrednih imanja je 1,96 ha koji otpada na poljoprivredno zemljište i 0,60 hektara šumskog zemljišta. Samo 60% od ukupne površine poljoprivrednog zemljišta (1.16 ha) koristi se za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju (obradivo zemljište), dok se preostali delovi zemljišta koriste za pašnjake i livade (Bogdanov, 2007).

Učešće obradivog zemljišta u ukupnom zemljištu u ispitivanoj oblasti je nepovoljno, preovlađuju pašnjaci i livade. U zemljišnoj strukturi dominiraju livade i pašnjaci sa 71% od ukupnog poljoprivrednog zemljišta. Od ukupnog zemljišta pod livadama i pašnjacima u Republici Srbiji (713 242 ha), 10,08% se nalazi u ispitivanoj oblasti. Livade se obično nalaze oko seoskih naselja, a pašnjaci nešto dalje i na većim nadmorskim visinama, zauzimajući veća prostranstva. Ukupna poljoprivredna površina opština Sjenica i Tutin iznosi oko 121 000 ha, a livade i pašnjaci čine oko 90% poljoprivredne površine. Takva struktura površina predstavlja najznačajnije i najveće prirodno bogatstvo ovog kraja što stvara odličnu osnovu za razvoj stočarstva koje kroz vekove ima dominantnu ulogu u poljoprivrednoj strukturi. Na Peštorskoj visoravni nikada nije urađena sveobuhvatna analiza zemljišta pa su zamena naučnom pristupu, iskustva i predanja.

Tabela 1. Zemljište prema kategorijama korišćenja

Grad/opština	Broj gazdinstava	Korišćeno poljoprivredno zemljište	Oranice i bašte	Voćnjaci	Livade i pašnjaci
Sjenica	5 550	54 051	16 208	105	37 478
Tutin	4 732	27 390	5 831	485	20 724
Novi Pazar	5 044	19 951	4 997	1 102	13 669
Ukupno	15 326	101 392	27 036	1 692	71 871
% u odnosu na RS	2,43	2,95	1,08	1,08	10,08
Srbija	631 552	3 437 423	2 513 154	156 657	713 242

Izvor podataka: RZS, Opštine i regioni u Srbiji, 2017

U poslednje vreme vodostaj reka na Peštarskoj visoravni je smanjen. Lokalne samouprave su pokrenule akciju ispitivanja prisustva podzemnih voda. U toj akciji koristio se uređaj koji na bazi elektroprovodljivosti struje kroz teren detektuje prisustvo vode. Akcija je bila finansijski podržana od nadležnog ministarstva i Vlade Republike Srbije, EU i Vlade Švajcarske. Rezultati ove aktivnosti su pokazali da postoje mnoga mesta gde je detektovano prisustvo podzemnih voda.

Zaključak

Prosečna veličina zemljišnog poseda po gazdinstvu u Sjenici iznosi 9,74 ha, Tutinu 5,79 ha i Novom Pazaru 3,96 ha. Zemljišni posed u Sjenici je znatno veći u odnosu na prosek Republike Srbije. U ispitivanoj oblasti dominiraju gazdinstava veličine od 2-5 ha. Iza ovih domaćinstva slede ona sa zemljišnim posedom od 5,01 - 10 ha, dok najmanje ima onih domaćinstava koji ne poseduju zemljišne posede i onih koja poseduju posede veličine preko 100 ha. Bez obzira što je zemljišni posed u Sjenici veći u odnosu na prosek Republike Srbije ipak je duplo manji u odnosu na prosek EU gde je 17,17 ha. Rezultati ukazuju da je i u ovim krajevima prevladava sitan i osiromašen posed. Usitnjenost poseda je dovela do niza problema, od nemogućnosti tehnološkog progresa do depopulacije sela.

Literatura

1. Božić, D., Bogdanov, N. (2006). Agrarna politika Srbije u periodu tranzicije, monografija: Poljoprivreda i ruralni razvoj Srbije u tranzicionom periodu. DAES i Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 17–34.
2. Bogdanov, N. (2007). Small rural households in Serbia and rural non-farm economy, Ministry of Agriculture Forestry and Water Management, UNDP, Belgrade, 116 117. <https://doi.org/10.5937/etp1602019D>
3. Grahovac, P. (2006). Regionalne značajke posjedovne strukture u Hrvatskoj poljoprivredi, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 4, str.. 23-44.
4. Đurić, K., Milović, S., Hyba, H. H. H., Prodanović, R., & Bošković, J. (2016). Comparative analysis of agricultural farms property structure in the Republic of Serbia and EU. *Ekonomija: teorija i praksa*, 9(2), 19-32.
5. Katić, B., Simonović, Z. (2007). Briga o poljoprivrednom zemljištu u Srbiji – osvrt na novi Zakon o poljoprivrednom zemljištu. *Ekonomika*, 53(1–2), 149–162.
6. Kovačević, J., Stejić, P., Barjaktarović, D. (2011). Peštarska visoravan kao etalon nultog stanja životne sredine, Životna sredina ka Evropi, EnE11 – Sedma regionalna konferencija, 7- 8. juni 2011., Beograd
7. Rodić, V., Bošnjak, D., Vukelić, N. (2007). Sustainability Of Agricultural Land Management, In themattic proceedings of the 100th Seminar of the

European Association of Agricultural Economists: *Development of Agriculture and Rural Areas in Central and Eastren Europe*, pp.429-439.

8. Simonović, Z., Mihailović, B., Ćurčić, N. (2017). Struktura poljoprivrednih gazdinstava u Republici Srbiji prema površini poljoprivrednog zemljišta. *Poslovna ekonomija: časopis za poslovnu ekonomiju, preduzetništvo i finansije*, XI (2). pp. 247-259. ISSN 1820-6859
9. Subić, J., Katić, B., Vuković, P. (2005). Zemljište - najzančajniji prirodni resurs u poljoprivredi, *Ekonomika*, Vol. 51, No. 5-6, p. 49-56.
10. RZS, Popis poljoprivrede 2012 godine, Knjiga 1
11. RZS, Opštine i regioni u Srbiji, 2017

LAND OWNERSHIP STRUCTURE OF THE SOUTHWESTERN PART OF SERBIA

Mersida Jandrić¹, Sabahudin Hadrović², Ljubinko Rakonjac³, Milivoje Ćosić⁴

Abstract

The average property in the Republic of Serbia is 5.44 ha, which is far below the average at the EU level, which is 17.7 ha. This fragmentation of holdings prevents technological progress, which automatically leads to unprofitability, low income and uncompetitiveness of agricultural production compared to developed countries. All this accelerates the demographic emptying of villages and the overpopulation of cities, with which some major problems arise.

The fact that agricultural land is the most important factor in agricultural production led the authors to conduct research in the territories of Sjenica, Tutin and Novi Pazar and analyze the ownership structure of land. Almost the entire territory of Sjenica is located on the Pešter plateau, Tutina for the most part, while Novi Pazar only rests on the aforementioned plateau. The authors considered that it is illogical to conduct research in Tutin and Sjenica, and exclude the city of Novi Pazar for the reason that almost all distribution and marketing of agricultural production is done from Novi Pazar. In fact, it is also about farms, entrepreneurs and other business entities that perform a part of production-related activities on the Pešter Plateau - where a lot of the workforce is engaged from Novi Pazar, and all the rest are performed from Novi Pazar.

Key words: possession, structure, agriculture, economy.

¹ Mersida Jandrić, Ph. D, Assistant Professor, Faculty of Agriculture, Bijeljina University, Pavlovica put bb, 76300 Bijeljina, BiH, E-mail: mersida.jandric@hotmail.com, Phone: +387 55 355 150

² Sabahudin Hadrović, Ph. D, Institute of Forestry, Belgrade, Kneza Višeslava 3, Belgrade, Serbia, E-mail: hadrovicsabahudin@gmail.com, Phone.: +381 11 355 33 55

³ Ljubinko Rakonjac, Ph. D, Institute of Forestry, Belgrade, Kneza Višeslava 3, Belgrade, Serbia, E-mail: ljubinko.rakonjac@forest.org.rs, Phone: +381 11 355 33 55

⁴ Milivoje Ćosić, Ph. D, Assistant Professor, Faculty of Agriculture, Bijeljina University, Pavlovica put bb, 76300 Bijeljina, BiH, E-mail: micko.cosic@gmail.com, Phone: +387 55 355 150